

ROBIA ÎN PRAVILELE ROMÂNEȘTI ALE SECOLULUI AL XVII-LEA. ÎNDREPTAREA LEGII (1652)*

FLORINA MANUELA CONSTANTIN

Totalitatea principiilor, regulilor care ordonează structura și funcționarea instituției robiei, încă de la începuturile existenței sale¹, are la bază dreptul obișnuielnic, sistem juridic pe care se sprijină de fapt vechiul drept al Țării Românești până la mijlocul secolului al XVII-lea, când este supus presiunii apariției dreptului pozitiv, odată cu tipărirea la Târgoviște a *Îndreptării Legii* (1652). Așadar, analiza conținutului juridic al robiei și consecințele acestuia asupra statutului personal al individului în ierarhia social-juridică a vremii trebuie să pornească de la cele două surse principale ale vechiului drept românesc, cutuma și legea, fără a neglija dreptul domnesc scris, deosebit de obicei și de pravilă, dar în strânsă interdependență cu cele două, ca generator de reguli noi și cu rol de sancțiune și de cenzură a celor deja existente².

Privind robia din perspectiva pravilei, vom încerca să realizăm o prezentare analitică a normelor *Îndreptării Legii* referitoare la această instituție, corelându-le apoi cu ceea ce ne dezvăluie documentele interne despre practica secolului al XVII-lea. Știut fiind că *Îndreptarea Legii* este o expresie a dreptului romano-bizantin receptat, este de urmărit în ce măsură felul în care aceasta normează instituția își găsește echivalentul în practica robiei din Țara Românească.

* Lucrare realizată în cadrul proiectului de cercetare *Problema țiganilor în România în secolul al XIX-lea. Instituția robiei, mișcarea aboliționistă și emanciparea țiganilor* (director dr. Viorel Achim), proiect finanțat de Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior, contract nr. 183/2007.

¹ Anterior celei de-a doua jumătăți a secolului al XIV-lea, de când datează cel mai vechi document care-i menționează pe țigani cu un astfel de statut. Este vorba de actul emis de domnul Țării Românești, Dan I, la 3 octombrie 1385, prin care sunt întărite mănăstirii Tismana posesiunile care aparținuseră anterior mănăstirii Vodița, provenite din daniile lui Vladislav Vlaicu, între ele numărându-se și 40 de sălașe de țigani; *Documenta Romaniae Historica* (în continuare: DRH), B *Țara Românească*, vol. I 1247–1500, ed. P.P. Panaitescu, Damaschin Mioc, București, 1966, p. 19–22.

² V. Al. Georgescu, *Momente principale ale dezvoltării dreptului românesc de la începuturi până la constituirea statului național român*, în „Revista de istorie”, t. 29, 1976, nr. 11, p. 1795; Idem, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980, p. 121–124; în legătură cu specificul și rolul dreptului domnesc, v. și *Istoria dreptului românesc*, partea I, vol. I, coord. Dumitru Firoiu, Liviu P. Marcu, București, 1980, p. 228–229.

„Revista istorică”, tom XX, 2009, nr. 1–2, p. 73–99

I. LOCUL PRAVILEI ÎN CADRUL VECHIULUI DREPT ROMÂNESC

Vechiul drept în general, deci și cel românesc, este „un drept pluralist”, o multiplicitate de sisteme de drept, „istoricește” și tehnic diferite: dreptul cutumiar, creat ca rezultat al unor practici repetate, dreptul nou domnesc (*ius novum*), exprimat prin diferite acte domnești, precum hrisoavele, poruncile, cărțile, legăturile, așezămintele, și dreptul receptat (*ius receptum*), legea, cu varianta sa laică, legile împărătești sau pravila bizantină și legea lui Dumnezeu sau dreptul nomocanonic al Bisericii, aliată cu Statul³. Apariția dreptului pozitiv nu a însemnat nici pe departe renunțarea la dreptul consuetudinar, care și-a menținut întâietatea, toate aceste sisteme conviețuind pentru a alcătui doar împreună „dreptul țării”. În același timp, vechiul drept al Țării Românești poate fi diferențiat, după criterii de stare socială, în alte câteva sisteme de drept particular, printre care și „dreptul robilor”, ce se individualizează ca distinct de acela al oamenilor liberi (boieri, orășeni, țărani liberi) și chiar de cel al țăranilor dependenți, de care îl apropie dependența personală⁴.

O permanentă problemă ridicată de cuprinsul pravilelor românești de inspirație bizantină a fost aceea a gradului de aderență al acestora la realitățile locale, a raportului între dreptul receptat și cutumă⁵. Așa cum am precizat, pravila este un element al pluralismului juridic, nu se dorește instalarea ei în locul dreptului românesc. Se aplică alături de obiceiul locului, uneori fiind identică acestuia, sau se aplică în cazurile în care nu există cutumă locală. În fapt, înlocuirea cutumei locale prin pravilă este excepțională, dar pot fi preferate soluțiile acesteia în fața obiceiului⁶ sau a dreptului domnesc pentru interese particulare superioare⁷. *Îndreptarea Legii* însăși recunoaște importanța obiceiului local în lipsa unei norme scrise și, câteodată, întâietatea acestuia în fața legii⁸. Cât privește utilizarea pravilei de la Târgoviște, există dovezi de pronunțare a sentinței, într-o serie de cazuri, pe temeiul dispozițiilor sale, dispoziții care servesc actului de judecată până în secolul al XIX-lea⁹,

³ V. Al. Georgescu, *Momente principale*, p. 1795; Idem, *La place de la coutume dans le droit des états féodaux roumains de Valachie et de Moldavie jusqu'au milieu du XVIIe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. VI, 1967, nr. 4, p. 583.

⁴ *Ibidem*.

⁵ V. opinia lui V. Al. Georgescu în problema receptării dreptului romano-bizantin, *ibidem*, p. 1801–1803; o părere asemănătoare are Liviu P. Marcu, care consideră că preluarea unor norme din legiurile bizantine nu s-a făcut mecanic, ci printr-o prelucrare și armonizare cu realitățile românești (*Istoria dreptului românesc*, partea I, vol. I, p. 212).

⁶ V. mai jos, ca exemplu în acest sens, hotărârea domnească în cazul Maricăi din Albești, speță juridică în care sunt implicați și robii țigani.

⁷ Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești*, p. 121.

⁸ V. mai jos discuția asupra acestei probleme.

⁹ Gheorghe Cronț, *Dreptul bizantin în țările române. Îndreptarea Legii din 1652*, în „Studii. Revistă de istorie”, an XIII, 1960, p. 76–79; *Îndreptarea Legii 1652*, ed. Andrei Rădulescu, București, 1962, *Introducere*, p. 22–23; Emanuela Popescu-Mihuț, *Remarques sur la place des textes de droit criminel byzantin dans la pratique judiciaire roumaine du XVIIIe siècle*, în „Etudes byzantines et post-byzantines”, II, 1991, p. 186–187.

la introducerea Codului Civil (1865), cu deosebire pentru pricinile judecate de către Biserică¹⁰.

Îndreptarea Legii (1652), primul cod de legi al Țării Românești, cunoscut și ca *Pravila cea Mare*, este un nomocanon de inspirație bizantină. Traducerea din grecește a izvoarelor directe este realizată de către monahul Daniil Panoneanul și completată cu o adaptare a dispozițiilor codului moldovenesc tipărit la Iași în 1646, sub numele *Cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești*. Preponderent laică, legiuirea din Moldova conține Legea agrară bizantină (*Νόμοι Γεωργικολ*) și o elaborare de cod neogrecesc, făcută în Italia, după lucrarea de drept penal a juristului Prosper Farinaccius, întemeiată pe dreptul romano-bizantin (*Praxis et teorica criminalis*). Ca izvoare directe sunt identificate: *Nomocanonul* scris de Manuil Malaxos pe la 1561–1563, care modernizează și extinde *Sintagma alfabetică* a lui Matei Vlastares¹¹, *Sintagma* însăși, folosită în Predoslovia mitropolitului Ștefan, *Comentariul* lui Alexie Aristen, cuprinzând mai ales materie canonică și *Răspunsurile lui Anastasie*¹², care tratează probleme exegetice, dogmatice și morale, extrase din opera fostului patriarh al Antiohiei din secolul VI¹³.

Pravila este structurată în două părți, prima, *Îndreptarea Legii* propriu-zisă, fiind preponderent laică, cu numeroase texte penale, dar având inserate printre acestea și reguli de drept canonic, așa cum se prefigurează chiar din titlu, *Îndreptarea Legii cu Dumnezeu, carea are toată judecata arhierescă și împărătească de toate vinile preoțești și mirenești*. Conține 314 glave preluate din *Nomocanonul lui Malaxos* și 103 din *Cartea românească de învățătură*, intercalate sistematic, meritul organizării textului revenindu-i lui Daniil Panoneanul, care a alăturat glavele pravilei moldovene celor canonice, conexe prin conținutul lor.

Partea a doua, *Nomocanon cu Dumnezeu*, cu un pronunțat caracter bisericesc, include rezumatele canoanelor apostolice, patristice, ale sinoadelor ecumenice și locale, însoțite de comentariile lui Aristen, precum și învățăturile sfântului patriarh Anastasie¹⁴.

¹⁰ Constanța Vintilă-Ghițulescu, „Ordinea domestică” și „ordinea publică” între Stat și Biserică (1710–1834), în Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, Andreea Iancu, Constanța Vintilă-Ghițulescu, Florina-Manuela Constantin, *De la comunitate la societate. Studii de istoria familiei din Țara Românească sub Vechiul Regim*, București, 2007, p. 175.

¹¹ *Sintagma alfabetică a tuturor lucrurilor care se cuprind în sfintele și dumnezeieștile canoane* este cea mai veche lucrare canonică-juridică folosită în țările române, în traducere slavonă, și, în același timp, cel mai răspândit nomocanon până în secolul al XVIII-lea (V. Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești*, p. 106); *Îndreptarea Legii 1652, Introducere*, p. 17.

¹² De fapt, Anastasie Sinaitul. Violeta Barbu, *Asupra izvoarelor Îndreptării Legii (Târgoviște, 1652) (I)*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XLI, 1990, nr. 2, p. 135–144.

¹³ *Îndreptarea Legii 1652, Introducere*, p. 16–19; Gheorghe Cronț, *Dreptul bizantin în țările române*, p. 69–72.

¹⁴ *Îndreptarea Legii 1652*, p. 12–13, 19–21; Gheorghe Cronț, *Dreptul bizantin în țările române*, p. 70–71; V. Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești*, p. 119.

II. ROBIA. NORMELE DE DREPT CIVIL

Vocabularul *Îndreptării Legii* vehiculează trei accepțiuni ale substantivului *rob* (*roabă*): (1) persoană credincioasă, devotată lui Dumnezeu, (2) persoană luată în captivitate și (3) persoană aparținând unei anumite categorii sociale, însă am selectat ca utile pentru analiza noastră doar contextele care ilustrează ultima valoare semantică.

Robia ca instituție, ca stare socială, nu este definită în vreun fel și nici nu face obiectul unui capitol aparte în codul de legi din 1652¹⁵. Conținutul ei poate fi recompus punând cap la cap normele referitoare la cei care o împărtășesc. Acestea se pot regăsi pe tot parcursul pravilei și fixează obligațiile și drepturile de natură civilă ale robilor, dar și pe acelea care țin de domeniul penal.

Până la elaborarea legiurilor și proiectelor legislative din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aceste prescripții ale *Îndreptării Legii* alcătuiesc ceea ce s-ar putea numi „dreptul scris al robilor” din Țara Românească.

Terminologia *Îndreptării Legii* privitoare la robi, stare socială căreia, în Țara Românească, îi aparțineau țiganii, nu este în concordanță cu uzanțele lexicale locale, ilustrate de izvoarele diplomatice ale vremii, dar și de codurile de legi ulterioare¹⁶. În locul termenilor consacrați de actele vremii, *țigan*, *țigancă*, implicând un dublu sens, etnic și social, se observă utilizarea de către pravilă a cuvântului cu accepțiune socială, *rob*, *roabă*, care, în aceleași acte, este folosit doar întâmplător. Excepție face zaceala 22 din cadrul glavei „Pentru furii fără arme”, prin referirea la situația în care „... *țiganul sau țigancă lui, de va fura ...*”¹⁷, aici abaterea de la regulă datorându-se faptului că textul paragrafului vizează întreaga comunitate etnică, nu doar pe țiganii cu statut de robi. Prin comparație, în documentele interne medievale și premoderne termenul *rob* se întrebunțează în majoritatea cazurilor ca sinonim cu „prizonier”, „captiv” sau cu conotație religioasă, de „credincios”, „supus al lui Dumnezeu”¹⁸, fiind extrem de rar întâlnit pentru a desemna condiția social-juridică împărtășită de țigani¹⁹.

¹⁵ Așa cum se întâmplă, spre exemplu, în *Pravilniceasca Condică* 1780 și *Legiuirea Caragea* 1818; v. nota următoare.

¹⁶ *Pravilniceasca Condică* folosește în mod consecvent termenul *țigan*, cu rol social, iar capitolul care reglementează instituția robiei este intitulat *Pentru țigani*. *Pravilniceasca Condică* 1780, ed. Andrei Rădulescu, București, 1957, p. 144–148. *Legiuirea Caragea* apelează la noțiunea *rob* doar pentru a stabili identitatea acestei categorii în cadrul societății, în opoziție cu *om liber* sau *slobozit*, apoi optează pentru utilizarea cuvântului *țigan*, ca parte componentă a respectivei categorii sociale: „*Robi sânt câți sânt dobândă altuia; acest fel sânt țiganii în Țara Românească*”. *Legiuirea Caragea*, ed. Andrei Rădulescu, București, 1955, p. 10, cap. 7, *Pentru robi și țigani*, în varianta grecească, mai corectă, *Pentru robi sau țigani*, paragraful 1.

¹⁷ *Îndreptarea Legii* 1652, glava 346, zaceala 22, p. 319.

¹⁸ Accepțiuni care, de altfel, se regăsesc și în *Îndreptarea Legii*, alături de cea socială; v. pentru aceasta discuția de mai sus.

¹⁹ Florina Manuela Constantin, *Legături de sânge și legături sociale: structuri de rudenie la robii țigani din Țara Românească (1601–1650)*, în Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, Andreea Iancu, Constanța Vintilă-Ghițulescu, Florina-Manuela Constantin, *De la comunitate la societate*, p. 110–111.

Rămânând în domeniul terminologic, la **nivelul formal**, al construcției lexicale a unei fraze cu rol normativ, se poate observa în cadrul aceluiași paragraf folosirea frecventă a cuvântului *stăpân* alături de cuvântul *rob*. Perechea antonimică nu este deloc întâmplătoare și, prin urmare, devine absolut indispensabilă pentru înțelegerea textului. Ea marchează mecanismul social prin care acțiunile robului sunt raportate la persoana stăpânului și la familia acestuia. Uneori perechea *stăpân-rob* face parte dintr-o enumerare care mai conține astfel de alăturări de persoane aflate într-o relație de subordonare, dictată, de data aceasta, nu de ierarhia socială, ci de cea familială sau profesională: „*Feciorul nu va putea să se pue împotriva tătâne-său, nice a frăține-său celui mai mare, nice a dascălu-său, nice muiarea a bărbatului său, nice călugăr a egumenului său, nice robul sau năemitul <slugă cu simbrie> a stăpânului său*”²⁰. Situația este normală pentru vechiul drept scris și cutumiar, care, pe lângă clasicele ierarhii sociale, a creat ierarhii și între reprezentanții aceleiași categorii (tatăl și fiii, fratele mai mare și frații mai mici, bărbatul și femeia, dascălul și ucenicul, egumenul și călugărul), numărul drepturilor și exercitarea lor fiind influențate și de vârstă, sex, rol social, funcție²¹.

O altă pereche de substantive aflate în opoziție semantică este *robul* și *slobodul* (adică robul eliberat²²), relevantă pentru a puncta una dintre trăsăturile esențiale ale robiei, lipsa libertății personale. Alternativa *rob/om liber*, în care o stare o exclude pe cealaltă, este utilizată pentru a enunța o dispoziție din cuprinsul glavei „Pentru pedeapsa ucigătorilor” („*Uciderea ce o face muiarea sau robul sau cel slobod ...*”²³), sau una provenind din Canoanele patristice ale soborului de la Cartagina („*Nice robul, nice slobodul, ... nu se priimesc la săbor mărturii*”²⁴).

În acest mod, prin studierea normelor din punct de vedere al formei, obținem ca primă evidență faptul că existența robului este influențată de condiția sa socială și, ca atare, privată de libertate, este legată de cea a stăpânului. Raportându-ne strict la conținutul normelor, la **nivelul informal**, remarcăm că zona de autoritate a stăpânului se întinde și în spațiul familial al robului.

În sfera civilă, pravila consacră ascultarea ca obligație fundamentală a robului față de stăpân, aceasta decurgând din dreptul de stăpânire dobândit odată cu achiziționarea robului. Ascultarea începe cu ajutorul dat stăpânului atunci când este nevoie de el („*Robul cel cumpărat iaste datoriu să ajute domnu-său*”²⁵) și continuă cu supunerea față de puterea coercitivă și punitivă a stăpânului, adică încuviințarea de a fi bătut, dar cu măsură și justificat („*Feciorul nu va putea să se pue împotriva*

²⁰ *Îndreptarea Legii 1652*, glava 246, zaceala 14, p. 246.

²¹ *Istoria dreptului românesc*, partea I, vol. I, p. 221, 475.

²² În *Îndreptarea Legii*, cuvântul *slobod* nu este investit cu sensul generic de om liber, ci cu acela restrâns, de om liber provenit dintr-un fost rob; relevantă pentru aceasta este folosirea lui în cadrul glavei 127 din Canoanele Sfinților Părinți de la Carthagen; *Îndreptarea Legii 1652*, p. 484–485.

²³ *Ibidem*, glava 243, zaceala 3, p. 235.

²⁴ *Ibidem*, Canoanele Sfinților Părinți de la Carthagen, glava 127, p. 484.

²⁵ *Ibidem*, glava 247, zaceala 21, p. 249.

*tătâne-său ... nice robul ... a stăpânului său. Drept aceea, când va bate tatăl pre fecior sau fratele cel mai mare sau dascălul pre ucenic sau bărbatul pre muiare sau egumenul pre călugăr sau stăpânul pre rob sau pre năemit, cându-i vor bate cu măsură și pre vină, atunce se cade să se pleace*²⁶). Obediența este elementul esențial pe temeiul căruia se construiește o relație de dependență personală, așa cum este cea dintre rob și stăpân, deoarece prin suprimarea dreptului de manifestare a voinței personale este anulată individualitatea celui supus, care se transformă într-un executant necondiționat, o „proprietate” a stăpânului. Pravila tratează și cazul în care obediența, admisă ca resort al relațiilor din societate, poate avea drept finalitate comiterea unui delict. Delictul este minimalizat, fiind rezultatul unei datorii îndeplinite, și tratat ca un act fără premeditare²⁷ în care ascultarea funcționează ca circumstanță atenuantă²⁸, ușurând sau scutind de pedeapsă pe făptaș: *„Feciorul carele va face vreo greșală pre învățatura tătâne-său sau a mâne-sa, sau muiarea pre învățatura bărbatului ei, sau robul pre învățatura stăpânului-său, aceia nu se vor certa nicecum de va fi greșala micșoară, iară de va fi greșala mare, atunce să vor certa, însă nu deplin cum scrie pravila, ce după voia judecătoreiului*²⁹.

Autoritatea se extinde și asupra vieții personale a robului, deoarece stăpânul primește dreptul de a aproba încheierea căsătoriei și chiar relațiile intime ale acestuia: *„Roaba sau slujnica carea se va da ea adinseăș bărbatului, curveaște, poate-se împreuna cu știrea stăpânului-său, iar cealea ce să fac fără de știrea oblăduitorilor lor nu-s adevărate*³⁰. Canoanele Sfântului Vasile cel Mare se preocupă să fixeze drepturile stăpânilor în raport cu robii lor ce s-ar găsi implicați în relații extraconjugale, dar și în relații conforme rânduielilor creștinești. Pentru ipotetica situație în care roaba ar fi siluită de stăpân, aceasta este absolvită de vină, dar nu se oferă nicio interpretare pentru fapta stăpânului: *„Roaba sau slujnica, carea o apucă stăpânului-său cu dă sila, ea n-are vină, nice se canoneaște*³¹. În schimb, este socotită ca infracțiune (vină) căsătoria fără încuviințarea stăpânului: *„Feciorul și robul, de să va însura fără știrea stăpânului-său, nu e să nu fie fără de vină*³². Formarea unui cuplu de robi, deși binecuvântată religios prin nuntă, mai are nevoie, pentru a fi recunoscută, de încă o binecuvântare, cea laică, primită de la stăpân. Cu aceeași condiție, pravila îngăduie și pentru robi cea de-a doua cununie, adăugându-se canonul corespunzător tuturor celor *ce se însoară de doa ori: „Roaba, slujnica*

²⁶ *Ibidem*, glava 246, zaceala 14, p. 246.

²⁷ *„Cela ce va face greșală cu învățatura mai marelui său, aceia nu se chiamă să fie făcut greșală cu înșelăciune”*; *ibidem*, glava 351, zaceala 3, p. 331.

²⁸ *„A opta vină, pentru carea se îndeamnă judecătoreiul să micșoreaze certarea celui vinovat la greșala ce-au făcut, iaste ascultarea carea va face neștine spre domnul țărâi sau spre stăpânul carele-i va sluji”*; *ibidem*, glava 363, zaceala 1, p. 340.

²⁹ *Ibidem*, zaceala 13, p. 342.

³⁰ *Ibidem*, Canoanele Marelui Vasile, glava 40, p. 540.

³¹ *Ibidem*, glava 49, p. 542.

³² *Ibidem*, glava 42, p. 540.

văduă, de să va răpi cătră a doa nuntă, nu foarte greșaste ... pentru că roabele, slujnicele, fără de știrea stăpânilor a se împreuna nuntei nu pot ... Pentru aceea, acea nuntă a ei să fie adevărită, de va vrea stăpânu-său; iară așa să fie canonul celor ce-s însurați câte de doao ori”³³. Modul de construcție al acestor dispoziții privind viața personală a robilor trădează în primul rând preocuparea de a nu încălca principiile definiției pentru raportul de servitute, astfel încât uzanțele religioase sunt subordonate legăturilor sociale. O relație în afara căsătoriei, deși intră în contradicție cu bunele moravuri, poate fi tolerată de către lege, dacă beneficiază de acordul stăpânului, după cum intenția unui cuplu de a respecta preceptele moral-religioase poate să nu se materializeze, în absența aceluiași acord.

Așa cum proprietarul are dreptul de a decide în privința viitorului personal al robului său, tot el îi poate hotărî și viitorul social, putând opta pentru eliberarea lui. Robia, ireversibilă în principiu, poate fi transformată într-o condiție mai bună prin voința stăpânului („Robul carele-l slobozește stăpânu-său, naintea a doao mărturii să-l slobozească”³⁴). Celelalte două împrejurări în care robul devine liber nu țin de voința stăpânului, ci intră automat în vigoare odată ce condițiile prevăzute de normă sunt îndeplinite: denunțarea calpuzăniei (falsificarea monedei) de către rob (acestuia „să nu-i dea alt dar, ce numai să-l slobozească, să nu mai fie rob”³⁵) și cazul în care roaba este victima proxenetismului stăpânului („Cela ce-ș va da roaba să se dezmiarde neștine cu dânsa pentru dobânda, acela-și piarde putearea ce are asupra roabei și rămâne roaba slobodă”³⁶). Totuși, cea de-a doua situație ține tot de legătura rob-stăpân, câștigarea libertății de către roabă fiind de fapt pedeapsa aplicată stăpânului pentru abuzul său, pierderea unui rob.

Chiar eliberat (*slobod*), robul nu este total degrevat de datorii față de fostul stăpân. Obligațiile sale sunt de natură morală, simbolizând respectul, aprecierea pentru gestul acestuia de a-l fi eliberat. Astfel, depunerea unei mărturii în instanță contra fostului stăpân este o acțiune care nesocotește sentimentul de recunoștință³⁷, așa cum căsătoria celui eliberat cu văduva fostului stăpân, considerat asemenea unui tată adoptiv, poate discredita pe stăpân și familia sa³⁸.

Statutul social inferior al robilor atrage după sine un număr limitat de drepturi civile. Printre acestea nu se regăsește, spre exemplu, dreptul de a depune mărturie, pe

³³ *Ibidem*, glava 53, p. 542.

³⁴ *Ibidem*, Soborul al 6-lea de la Trulla, glava 80, p. 514.

³⁵ *Ibidem*, glava 87, zaceala 13, p. 122.

³⁶ *Ibidem*, glava 128, zaceala 1, p. 150.

³⁷ „... nice iară cei slobozi să pârască pre stăpânu-său, că și aceștea se opresc de leage a mărturisi dă vreo greșală asupra stăpânu-său carele i-au slobozit, și să se leapede dă cinstiții și sfinții lor tați carii se socotesc că i-au slobozit”; *ibidem*, Canoanele Sfinților Părinți de la Carthagen, glava 127, p. 485.

³⁸ „Nice robul ertat <nu va putea să o ia muiare> pre muiarea maștehului său, după moartea lui, căce că bănuiesc oamenii de zic că până au fost el viu au fost îmblat cu dânsa”; *ibidem*, glava 199, p. 210, v. și paragraful imediat următor, referitor la interdicția pentru robi.

care pravila românească îl interzice în mod explicit, preluând una dintre hotărârile Soborului de la Cartagina: „iară de vor fi robi, aceia sânt opriți de legea săborului să nu poată mărturisi nice pre o vină a cuiva, nice bisericească, nice mirenească, nice cu mită”³⁹. În același domeniu, al probelor juridice, principiul inegalității categoriilor sociale este discriminatoriu și pentru cei cu un statut mai bun decât al robilor. Pentru a demonstra legitima apărare în caz de crimă, mărturia unor „oameni de jos și proști” și, ca atare, lipsiți de credibilitate, nu are nicio valoare⁴⁰.

Acesta este tabloul robiei care se poate schița pe baza prevederilor de natură civilă din *Îndreptarea Legii*. Coordonatele sale principale corespund imaginii reale a robiei din Țara Românească, redată de practica actorilor sociali, așa cum o ilustrează documentele interne ale secolului al XVII-lea. Similitudinile dintre imaginea prezentată de dreptul pozitiv, care surprinde, de fapt, robia din societatea bizantină și robia românească, având ca sursă obiceiul nescris, dar larg împărtășit, nu reprezintă obligatoriu o dovadă a punerii în practică a normelor pravilei. Ele se explică prin faptul că ambele sunt expresii ale aceluiași tip de servitute, robia, manifestate în spații politico-sociale diferite.

Principiile stabilite de dreptul scris în privința robiei, absența libertății, a voinței individului, obediența față de stăpân, sunt identificabile, prin intermediul practicii secolului al XVII-lea, și ca elemente ale dreptului consuetudinar⁴¹, *obiceiul țiganilor*. Acesta este menționat ca atare în zăpădă din 18 iunie 1656, ca bază juridică pentru reglementarea unor schimburi succesive de țigani robi⁴². *Obiceiul țiganilor*, ca și *obiceiul moșiilor*, *obiceiul morilor*, *obiceiul hoților* și alte *obiceiuri* (la care se face referire din când în când în actele vremii) nu sunt altceva decât sisteme particulare de drept, dar nu autonome, ci părți constitutive ale marii *legi a țării*, dreptul obișnuit. Cristalizat deja în prima jumătate a secolului al XVII-lea, *obiceiul țiganilor* reprezintă un sistem de practici cutumiare privind formele și transmiterea proprietății asupra robilor, schimbul, dinamica familiei, statutul și răspunderea lor în fața legii.

Ereditatea robiei anulează dreptul de a alege, impunând individului, încă dinainte de a se naște, acceptarea unei legături de supunere față de alt om, stăpân asupra destinului său pentru tot restul vieții. „Ascultarea” este parte componentă a acestei stări de dependență personală, ea implicând dreptul stăpânului de a-i porunci, de a-l constrânge sau pedepsi pe robul său. Matei Basarab împuternicește

³⁹ *Ibidem*, Canoanele Sfinților Părinți de la Carthagen, glava 127, p. 484–485.

⁴⁰ „Atunce, de să va afla cum aceale mărturii ce arată acest lucru sânt oameni de jos și proști, să nu se crează, ce să cearte pre ucigătoriul; iară de vor fi mărturiile oameni buni și vestiți de credință, atunce să se crează și să nu se pedepsească”; *ibidem*, glava 247, zaceala 30, p. 250.

⁴¹ V., pe larg, trăsăturile robiei ca stare socială, pe baza practicii, la Florina Manuela Constantin, *op. cit.*, p. 105–115.

⁴² *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Naționale* (în continuare: *Cat. Ț. Rom.*), vol. VIII 1654–1656, ed. Marcel-Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu-Găitan, Dragoș Șesan, Mirela Comănescu, București, 2006, p. 464–465, doc. 1011.

mănăstirea Mislea, pe egumenul și pe globnicul ei să-și strângă țiganii risipiți prin țară, „să-i fie mănăstirii **de poslușanie**”⁴³. Aceeași datorie aveau robii și față de proprietarii particulari. Cârstiian din Zătreni lasă la moartea sa mănăstirii Dintrunlemn pe țiganul Calin cu femeia lui, însă cu dorința ca aceștia „să o hrănească și să o asculte de ce-i va fi treaba [...] **să o asculte de toate**” pe soția sa, Maria, cât va fi în viață, dacă aceasta va alege să stea la mănăstire, împreună cu sora lui Cârstiian, monahia Afimia⁴⁴.

Neascultarea față de stăpân este considerată o infracțiune și, ca atare, trebuie sancționată. Se recurge inițial la o metodă coercitivă, amenințarea cu pedeapsa, fiind preferată, ca și în *Îndreptarea Legii*, bătaia, sancțiune clasică pentru nesupunerea oamenilor dependenți⁴⁵. În virtutea prerogativei sale de judecător suprem, combinată cu cea administrativă, domnul Matei Basarab poruncește țiganilor dăruți mănăstirii Sf. Troiță din București de către Hrizea vornic, cât timp trăia, să asculte de vorniceasă și de fiul ei și să meargă acolo unde fuseseră închinați „**căci dacă vor umbla de capetele lor, cu semeție, să-i ia sluga sa, fără voia lor, și să-i bată mult**”⁴⁶.

În concordanță cu reglementările dreptului receptat, autoritatea stăpânului răzbate dincolo de zona relațiilor economico-sociale, până în zona **familiei robului** (*sălaşul*), care nu este rezultatul alegerii exclusive a membrilor săi, nici în privința constituirii și nici a evoluției sale⁴⁷. Din păcate, în ceea ce privește formarea cuplului, documentele permit doar investigarea situației în care femeia și bărbatul aparțin unor proprietari diferiți. Atunci se constată că familia ia naștere prin decizia proprie a celor doi parteneri de a trăi împreună, cu sau fără consimțământ religios, însă decizia lor nu are nicio valoare atâta vreme cât nu este confirmată de stăpâni. Aceștia aveau alternativa de a încheia o înțelegere, în sensul acceptării cuplului și despăgubirii, printr-un schimb echitabil, a stăpânului lezat prin „căsătoria” robului său, sau, dimpotrivă, de a separa pe cei doi robi, prin recuperarea celui plecat pe altă moșie, după partenerul de viață. Tendința predominantă pare a fi aceea de a nu desface sălaşul odată constituit, chiar și atunci când nu se poate găsi cu ușurință un schimb echivalent, stăpânii având ca mobil pentru decizia lor constrângerea venită din partea dreptului cutumiar: „**după obiceiul țării, n-am putut despărți sălaşul**”⁴⁸.

⁴³ *Ibidem*, vol. IV 1633–1639, ed. Marcel-Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tinculescu, Silvia Vătafu-Găitan, București, 1981, p. 548, doc. 1235, 1638 iunie 14.

⁴⁴ DRH, B, vol. XXV 1635–1636, ed. Damaschin Mioc, Maria Bălan, Ruxandra Cămărășescu, Coralia Fotino, București, 1985, p. 75, doc. 57, 1635 aprilie 20.

⁴⁵ *Istoria dreptului românesc*, partea I, vol. I, p. 444, 450.

⁴⁶ *Cat. Ț. Rom.*, vol. V 1640–1644, ed. Marcel-Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tinculescu, Silvia Vătafu-Găitan, București, 1985, p. 363, doc. 839, 1642 octombrie 2.

⁴⁷ Pentru toate considerațiile următoare, referitoare la familie, v. amănunte și exemple la Florina Manuela Constantin, *op. cit.*, p. 122–142.

⁴⁸ George Potra, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, București, 1939, p. 273, doc. 92, 1696 iulie 2; în vremea lui Constantin Șerban, spre exemplu, acest obicei beneficiază și de consensul domnului (*Cat. Ț. Rom.*, vol. VIII, p. 128–129, doc. 249, 1654 iulie 8).

Pe de altă parte, tot practica vremii ne atrage atenția că *obiceiul* doar recomandă proprietarilor să nu despartă sălașul, dar nu-i putea obliga să procedeze în acest fel⁴⁹. Nerespectarea lui nu are consecințe de ordin represiv, spre deosebire de lege. Dacă pravila reglementează ca obligatoriu consimțământul stăpânului pentru *nunta* robilor săi, în orice situație, în ceea ce privește practica secolului al XVII-lea, nu se poate formula aceeași concluzie decât pentru Țigani robii cu stăpâni diferiți. Necesitatea acestui acord pentru cazul, cel mai frecvent probabil, al „căsătoriei” între robi făcând parte din aceeași Țigănie nu poate fi evaluată în absența surselor.

Eliberări din robie cunoaște și practica⁵⁰, dar procedura juridică de eliberare, adusă în discuție de *Îndreptarea Legii*, nu prezintă niciun interes pentru emitenții documentelor. Sunt cunoscute doar motivele gestului stăpânului, exprimate sau intuite, toate înscriindu-se într-o strategie a iertării, ca mijloc de răscumpărare a păcatelor și a salvării sufletului. Dezrobiri în absența voinței proprietarului, așa cum pretinde codul de legi valah pentru proxenetism sau denunțarea calpuzăniei, nu sunt pomenite de surse.

În privința prezenței în justiție a robilor, drepturile acestora sunt minime. Interdicția precizată în *Îndreptarea Legii*, potrivit căreia mărturia lor referitoare la terți nu este admisă, este valabilă și în realitate. Robii nu reprezintă un gir moral și social, statutul de dependență diminuând valoarea cuvântului dat. Totuși, practica arată că Țigani robii se bucură de unele drepturi, în cazuri specifice lor. În proces pot mărturisi despre propriile fapte, iar în afara lui pot participa ca martori la încheierea unor contracte în care sunt implicați alți Țigani⁵¹.

III. ROBIA. NORMELE DE DREPT PENAL

Sfera penală a *Îndreptării Legii* propune sancțiuni pentru delictе comise împotriva sau de către diverse categorii sociale, unele vizându-i și pe robi. Tipurile de infracțiuni legiferate care-i privesc, ca parte vătămată, dar mai ales ca vătămători, sunt: cele îndreptate contra patrimoniului – furtul⁵² –, contra persoanei –

⁴⁹ Numărul celor care ignorau obiceiul nu poate fi apreciat pe baza documentelor, refuzul însemnând implicit lipsa schimbului de Țigani între proprietari, adică tocmai a motivului care determina întocmirea documentului.

⁵⁰ *Documente privind istoria României* (în continuare: DIR), B *Țara Românească*, veacul XVII, vol. II 1611–1615, București, 1951, p. 153–154, doc. 148, 1613 februarie 12; *ibidem*, vol. IV 1621–1625, București, 1954, p. 257–258, doc. 272, 1623 aprilie 23; DRH, B, vol. XXIV 1633–1634, ed. Damaschin Mioc, Sașa Caracaș, Constantin Bălan, București, 1974, p. 345, doc. 257, 1634 mai 6; *Cat. Ț. Rom.*, vol. V, p. 301, doc. 678, 1642 mai 10.

⁵¹ Florina Manuela Constantin, *Robii Țigani din Țara Românească în justiție: cutume și ipostaze juridice. Studiu de caz (hrisovul din 21 iunie 1637)*, în „Revista istorică”, s.n., t. XVIII, 2007, nr. 1–2, p. 102–107.

⁵² *Îndreptarea Legii 1652*, glava 346, zaceala 22, p. 319.

crima (*uciderea*)⁵³ –, contra religiei și moralei – răpirea⁵⁴, violul (*sila*)⁵⁵, proxenetismul (*votria*)⁵⁶ – și contra onoarei⁵⁷ – injuriile (*sudalma*)⁵⁸. Vom face aici o trecere în revistă a tuturor, acordând o mai mare atenție furtului și crimei, în măsura în care servesc la o punere în oglindă a actului de justiție propus de lege și a celui aplicat, urmărind dacă sursa dreptului este cutuma sau paragraful legii.

Chiar dacă legea scrisă de la 1652 stabilește câteva reglementări pentru robii posibil implicați în infracțiuni precum injuriile, furtul, răpirea, violul, proxenetismul, crima, sursele de secol XVII ajunse până la noi îngăduie exemplificarea practicii juridice doar în cazuri de furt și de omor. Se face vinovat de această situație faptul că judecata pentru pricinile penale este un act care se îndeplinește oral până târziu, spre ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, de aceea fapta și sentința propriu-zisă nu sunt consemnate în documente speciale, emiterea acestora fiind legată de nevoia de înregistrare a tranzacțiilor ocazionate de răscumpărarea delictelor⁵⁹.

Justiția din Țara Românească se baza îndeosebi pe dreptul nescris, pe obiceiul juridic, iar apariția *Îndreptării Legii* la mijlocul secolului al XVII-lea nu a schimbat fundamental situația, cu atât mai mult cu cât chiar pravila, admițând utilitatea și perpetuarea cutumei⁶⁰, legifera coexistența celor două sisteme de drept: „unde nu e lege scrisă, acolo trebuiaște să păzim obiceiul locului. Iară de nu va fi nice obiceiiu ... atunce trebuiaște să socotească bătrânii cum vor putea tocmi”⁶¹. Glava în care se formulează limitele acceptabile ale bătaii, ca frecvență și intensitate, are ca reper obiceiul, sancțiunea survenind atunci când „măsura” obișnuită pentru toți este încălcată: „... de să va afla că acei mai mari trec peste măsură și-și es di în obiceiae ... atunce cei mai mici vor putea sta împotriva celor mai mari ...”⁶². În ceea ce privește actul de judecată, codul de legi merge până la a recunoaște pentru anumite spețe preeminența obiceiului juridic asupra normei juridice: „Judecătoriu judecă câteodată și împotriva pravilei pentru acest obiceiiu al locului”⁶³ și semnaleză totodată caracterul particular, neuniform, al unor obiceiuri.

Principalele infracțiuni ale epocii, furturile și omorurile, se dovedesc a fi, prin prisma documentelor, și cele mai frecvente delictе în care sunt implicați robii țigani.

⁵³ *Ibidem*, glava 243, zaceala 3, p. 235.

⁵⁴ *Ibidem*, glava 259, zacealele 12, 13, p. 260.

⁵⁵ *Ibidem*, glava 252, zaceala 4, p. 253.

⁵⁶ *Ibidem*, glava 128, zaceala 3, p. 150.

⁵⁷ Gruparea infracțiunilor penale pe categorii s-a făcut conform cu *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, coord. Ovid Sachelarie, Nicolae Stoicescu, București, 1988, sub vocea *infracțiune*, p. 233.

⁵⁸ *Îndreptarea Legii 1652*, glava 109, zacealele 5, 6, p. 136.

⁵⁹ Ligia Livadă-Cadeschi, Laurențiu Vlad, „Crimă și pedeapsă”. *Aspecte juridice ale morții în Țara Românească (secolele XVII–XVIII)*, în „Caiete de antropologie istorică”, anul III, 2004, nr. 1–2, p. 146.

⁶⁰ Gheorghe Cronț, *Dreptul bizantin în țările române*, p. 76.

⁶¹ *Îndreptarea Legii 1652*, glava 4, p. 75.

⁶² *Ibidem*, glava 246, zaceala 14, p. 246.

⁶³ *Ibidem*, glava 361, zaceala 3, p. 338.

FURTUL

Furturile sunt clasificate, de către lege, în mari și mici⁶⁴, ca regulă generală prevăzându-se dubla *certare* a hoțului, „în bucatele lui, ce să zice să întoarcă înapoi tot ce va fi furat”, cât și „asupra trupului său, pentru greșală și răotate ce va fi făcut”⁶⁵. Pentru *furțișaguri mari*, categorie clar definită de prăvilă⁶⁶, pedeapsa *asupra trupului* este, în general, spânzurătoarea⁶⁷. Bineînțeles, la stabilirea pedepsei, indiferent de vină, intervin principiile specifice codurilor de legi românești ale secolului al XVII-lea: pluralitatea dispozițiilor și libertatea judecătorilor de a le aplica pe unele sau pe altele („*Judecătoria ... de multe ori face și cumu-i iaste voia lui*”⁶⁸), luarea în calcul a statutului social al făptașului⁶⁹, pedepse contradictorii pentru același fel de vină, importanța acordată circumstanțelor atenuante care pot micșora pedeapsa până la absolvire⁷⁰. Pentru hoți, o astfel de circumstanță atenuantă este sărăcia: „*Acela ce de mare sărăcie va fura, iar nu mult, ce numai cât va mânca și cât se va îmbrăca, acela să se iarte; iar de nu vor vrea, atunce să-l și cearte mai pre puțin, iar nu ca pe un fur, pentru că se chiamă c-au furat dă nevoie*”⁷¹. Inserarea în dosarul „*furilor fără arme*” a unei glave cu referire directă la țigani are relevanță pentru frecvența acestui gen de furt, de mică importanță, în rândul acestei comunități etnice⁷²: „*Țiganul sau țiganca lui sau copilul, de va fura o dată, sau de doao ori sau și de trei ori, găină, gânscă sau alt lucru micșor, atunce să se iarte, iară de va fi alt lucru mai mare furat, atunce să se cearte ca și fiece fur*”⁷³. Și toleranța legii, mai ales în caz de recidivă, dovedește că acest fenomen era obișnuit, deci imposibil de sancționat de fiecare dată, nevoia de adaptare la realitatea cotidiană contribuind la elaborarea acestui paragraf, alături de principiul potrivit căruia asigurarea hranei și a îmbrăcămînții erau acceptate ca mobil al furtului. Prin comparație, regula generală a pravilei pentru același tip de furt este ceva mai puțin îngăduitoare: „*Cela ce va fura găini, gânște și alte păsări dumeastece, acela de va fura o dată, de doao ori, a treia oară să-l spânzure*”⁷⁴.

⁶⁴ *Ibidem*, glava 345, zaceala 4, p. 317.

⁶⁵ *Ibidem*, zaceala 5, p. 317; Lîgia Livadă-Cadeschi, Laurențiu Vlad, „*Crimă și pedeapsă*”, p. 146.

⁶⁶ *Îndreptarea Legii 1652*, glava 345, zaceala 4, p. 317; criteriile de definire au în vedere obiectul furat, starea socială a persoanei păgubite, recidiva, mijloacele prin care se săvârșește furtul, urmările furtului.

⁶⁷ „*Cela ce va fura furțișag mare, pre acela de întâiaș dată să-l spânzure*”; *ibidem*, glava 346, zaceala 10, p. 318.

⁶⁸ *Ibidem*, glava 361, zaceala 3, p. 338.

⁶⁹ Gheorghe Cronț, *Dreptul bizantin în țările române*, p. 74, 75.

⁷⁰ Lîgia Livadă-Cadeschi, Laurențiu Vlad, „*Crimă și pedeapsă*”, p. 146, 147.

⁷¹ *Îndreptarea Legii 1652*, glava 348, zaceala 6, p. 323.

⁷² Aceeași părere și la Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, București, 1998, p. 41.

⁷³ *Îndreptarea Legii 1652*, glava 346, zaceala 22, p. 319.

⁷⁴ *Ibidem*, zaceala 9, p. 318.

Dacă privim spre **practica juridică în materie de furt**, vom avea la dispoziție doar o parte din hoțiile ce atrăgeau după sine o pedeapsă, mai precis pe acelea a căror pedeapsă inițială era convertită în bani. În virtutea caracterului oral al justiției penale, aceste infracțiuni sunt singurele înregistrate de documente, situație valabilă și atunci când vine vorba de omor. Furtul de cai se dovedește a fi relaționat în special cu țiganii și perceput ca o vină gravă, atâta vreme cât spânzurătoarea este pomenită în mod consecvent ca pedeapsă⁷⁵. Strâns legat de mobilitatea specifică vieții țiganilor, calul capătă o utilitate sporită pentru traiul nomad al robilor domnești, după cum, uneori, poate fi furat spre a fi vândut⁷⁶ și nu pentru folos propriu. Aplicarea morții prin spânzurătoare pentru țiganii hoți de cai se făcea ca urmare a aplicării obiceiului pământului și nu a pravilei, după cum ne informează zăpădul emis de egumenul mănăstirii Seaca, județul Olt, la vâleatul 7168 <1659–1660>. Acesta este păgubit cu un „*cal bun*” de către țiganul Petru și, prinzându-l pe făptaș, „*l-am dus să-l spânzur, cum easte légea hoților de cai*”⁷⁷. Pravila nu acordă atenție deosebită furtului de cai, incluzându-l printre furturile de *dobitoace*, deopotrivă sancționate cu ocna, în timp ce spânzurătoarea *în furci* este rezervată doar aceluia care „*iaste învățat a fura de pururea*”⁷⁸.

Practica juridică ne arată, însă, că moartea putea fi evitată prin echivalarea pedepsei corporale cu una materială, răscumpărarea vinii prin plată ținând de alt principiu cutumiar, compoziția (*compositio homicidii*), în terminologia vremii *plata capului*. Instituție de origine germanică, proprie dreptului feudal⁷⁹ și apărută ca răspundere colectivă pentru cazurile de omor sau rănire⁸⁰, compoziția a fost preferată aplicării pedepsei și de către dreptul obișnuielnic românesc. Pe măsură ce s-a dezvoltat caracterul public al dreptului penal, compoziția, presupunând amenda către stat, gloaba, și împlinirea daunelor, a devenit, prin extinderea gloabei, o sursă importantă de venituri pentru dregători și domnie⁸¹.

⁷⁵ *Cat. Ț. Rom.*, vol. III 1621–1632, ed. Doina Duca-Tincușescu și Marcel-Dumitru Ciucă, București, 1978, p. 46, doc. 59, <cca. 1620–1626> octombrie 20; DRH, B, vol. XXXIII 1648, ed. Gheorghe Lazăr, Constanța Vintilă-Ghițulescu, Andreea Iancu, București, 2006, p. 325, doc. 249, 1648 octombrie 22; *Cat. Ț. Rom.*, vol. VIII, p. 120–121, doc. 231, 1654 iulie 1 (la George Potra, *op. cit.*, p. 242–243, doc. 51, cu data greșită: 1654 iulie 30); Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare: DANIC), Doc. ist., DXCI/63, <1659–1660> (7168) f. 21.

⁷⁶ Țiganul Hangeariu cu frații lui, din țigănia lui Buzescu, fură niște cai pe care-i vând unor țigani ai lui Lupu Buliga căpitan. DRH, B, vol. XXXV 1650, ed. Violeta Barbu, Constanța Ghițulescu, Andreea Iancu, Gheorghe Lazăr, Oana Rizescu, București, 2003, p. 8–9, doc. 7, <1650 ianuarie 1 – 1651 aprilie 27>.

⁷⁷ DANIC, Doc. ist., DXCI/63, <1659–1660> (7168) f. 21.

⁷⁸ *Îndreptarea Legii 1652*, glava 346, zaceala 17, p. 319.

⁷⁹ *Istoria dreptului românesc*, partea I, vol. I, p. 407.

⁸⁰ Emil Cernea, Emil Molcuț, *Istoria dreptului românesc*, București, 2003, p. 122.

⁸¹ *Istoria dreptului românesc*, partea I, vol. I, p. 452–453; Ioan C. Filitti, *Vechiul drept penal român. Întregiri privitoare la vechea organizare judecătorească*, extras din „*Revista de drept penal și știință penitenciară*”, 1934, p. 31–32; *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, p. 207–208, sub vocea *gloabă*; v. și alte aspecte prezentate în continuare.

Practica juridică, în desfășurarea ei, reiese din coroborarea câtorva documente de secol XVII⁸². Țiganul dovedit a fi hoț, câteodată „*prins cu calu, de față*”, devine pasibil de spânzurătoare, conform obiceiului. Un rol important în gestionarea furtului îl capătă împlinirea daunei, prin „întoarcerea” obiectului furat sau prin achitarea contravalorii acestuia, în natură sau bani, la care se pot adăuga și alte cheltuieli. Egumenul mănăstirii Seaca, de pildă, este despăgubit de iuzbașa Danciu din Bârza, care „*luatu-l-<au> ... <pe> acel țigan hoț ... de la spânzorătoare, de au tăiat ștreangul șâ mi-u dat cal pentru cal meu și mi-u datu și chieltoiala la ce-am chieltoit*”⁸³. În cazul furtului ce are ca autori pe Hangeariu țiganul și frații săi, păgubiții și-au găsit caii, vânduți „*la țiganii lui Buliga căpitan și i-au luat*”, motiv pentru care în responsabilitatea stăpânului intră doar „*gloabele și toate cheltuielile păgubașilor*”⁸⁴. Postelnicul Dumitrașco Cepariul și jupâneasa Caplea trebuie să plătească pentru țiganul lor, hoțul a doi cai ai mănăstirii din Crețești, atât reprezentanților domniei, „*2 gloabe de cai, preț de ughi 40 șâ pentru colace ughi 5*”, cât și egumenului, 6 ughi, pentru că „*i-au murit și 1 cal atunci*”⁸⁵. Colacul simboliza recompensa pentru cel care prindea hoțul⁸⁶, de această dată revenindu-i vornicului Stanciul din Sălătruc, care, la momentul furtului, era ispravnic la casele domnești din Brâncoveni. Stăpânul țiganului infractor, primul căruia i se adresează păgubitul, sperând în repararea daunei, are de ales între a răscumpăra viața țiganului prin plată sau a-l abandona părții lezate și statului pentru aplicarea pedepsei. Există și posibilitatea ca, în ciuda refuzului stăpânului, țiganul să fie salvat de la moarte, prin răscumpărarea sa de către o terță persoană.

Hrisovul din 5 august 1629, care înregistrează un alt tip de furt, acela al unei gropi cu grâu, dezvăluie aceeași procedură cutumiară ca și pentru furtul de cai. Țiganul Hiera furând în zilele lui Radu Șerban, pe timp de foamete, o groapă cu grâu a jupaniței Rada din Bălcești și a fiului său, proprietarii „*l-au prins pe acel țigan Hiera ... de față și s-au dus atunci la Radul chucer Buzescul și au stat să-l piardă*”. Stăpâna lui, jupâneasa Neacșa, a refuzat să suporte material paguba făcută de Hiera și „*s-a lepădat de acest țigan, pentru că a fost un țigan rău și hoț*”, însă mătușa Neacșei, Despina, „*ea nu s-a îndurat de acest țigan, ci l-a cumpărat*”, dând 80 de oboroace de grâu și un bou⁸⁷. Procedul de răscumpărare pare să includă, pe de o parte, recuperarea bunului furat, iar pe de alta, gloaba, care semnifică amendarea furtului în sine, înlocuind pedeapsa aflictivă, așa-zisa *certare a trupului*.

Din pricina statutului social-juridic, pentru robii țigani principiul răscumpărării funcționează diferit față de oamenii liberi, iar responsabilitatea faptelor se împarte între ei și stăpâni. Pedeapsa capitală recomandată de dreptul obișnuielnic îi face

⁸² V. *supra*, n. 75.

⁸³ DANIC, Doc. ist., DXCI/63, <1659–1660> (7168) f. 21.

⁸⁴ DRH, B, vol. XXXV, p. 9, doc. 7, <1650 ianuarie 1 – 1651 aprilie 27>.

⁸⁵ *Ibidem*, vol. XXXVII 1652, ed. Violeta Barbu, Constantin Bălan, Florina Manuela Constantin, București, 2006, p. 196–197, doc. 228, 1652 iulie 3.

⁸⁶ *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, p. 110, sub vocea *colac*.

⁸⁷ DRH, B, vol. XXII 1628–1629, ed. Damaschin Mioc, București, 1969, p. 633, doc. 331.

răspunzători pe robi pentru fapta comisă, însă posibilitatea de răscumpărare nu le aparține lor, ci doar oamenilor liberi (stăpânul sau un terț, viitorul stăpân). Dacă răspunderea penală, corporală le revine robilor, cea civilă, pecuniară aparține stăpânilor, care suportă daunele provocate de robii lor, indiferent dacă se ajunge sau nu la aplicarea principiului compoziției. Atât varianta executării sancțiunii, cât și aceea a răscumpărării vinii de către un terț echivalează pentru stăpân cu pierderea țiganului rob. Și dacă decide să păstreze robul, stăpânul este afectat material, prin repararea daunei produse de acesta și plata amenzii.

O caracteristică a dreptului penal medieval, care atrage astăzi atenția, este percepția diferită asupra gravității infracțiunilor, prin prevederea de sancțiuni asemănătoare pentru cele care afectează proprietatea și pentru cele care afectează viața. Pierderea vieții prin spânzurătoare, cu posibilitatea de răscumpărare a vinii, este pedeapsa pentru țiganii hoți de cai sau vinovați de alte furturi *mari*, ca și pentru țiganii ucigași, iar după obiceiul pământului, furtul era pedepsit chiar mai aspru decât după pravilă⁸⁸.

OMORUL

Ca regulă generală pentru „ucidere, ce să zice pentru moarte de om”⁸⁹, pravila indică pedeapsa capitală: „Pedeapsa ucigătorului nu iaste alta fără numai moartea ... De-ar fi neștine boiaren sau de-ar fi fâmeae, nemică nu se va folosi cu aceaia să poată scăpa de pedeapsa uciderii, ce tot se va pedepsi boiarenul și muiarea, deaca vor face ucidere, ca și fieșcine de în cei mai proști oameni. Uciderea ce o va face muiarea sau robul sau cel slobod, sau cunoscut sau necunoscut, aceia de pururea toți într-un chip se vor pedepsi”⁹⁰. Aparenta consecvență în a stabili pedepse similare pentru aceeași faptă este abandonată, din considerente de apartenență socială, în cazul în care omorul fără premeditare (*grabnic*) este săvârșit de un cleric sau de „un boiaren de treabă și de folos aceii țări”. Atunci modul de ispășire a pedepsei devine surghiunul pe viață la mănăstire, respectiv răscumpărarea „cu bani mulți” a infracțiunii comise⁹¹. Din dosarul uciderilor mai fac parte și alte circumstanțe atenuante (legitima apărare⁹², omorul din greșală și fără de voie, prinderea în flagrant a soției sau fiicei adultere etc.), care diminuează pedeapsa cu moartea până la absolvire, după cum nu lipsesc nici cele agravante (pruncuciderea, uciderea rudelor apropiate, otrăvirea)⁹³, care necesită o certare mai cumplită decât moartea.

⁸⁸ *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, p. 203, sub vocea *furt*.

⁸⁹ *Îndreptarea Legii 1652*, glava 242, zaceala 1, p. 234.

⁹⁰ *Ibidem*, glava 243, zacealele 1–3, p. 235.

⁹¹ *Ibidem*, zacealele 11, 12, p. 236–237.

⁹² Este admisă ca circumstanță atenuantă și pentru robi, v. *infra*, n. 154.

⁹³ *Îndreptarea Legii 1652*, glavele 243–249, p. 235–252; Ligia Livadă-Cadeschi, Laurențiu Vlad, „Crimă și pedeapsă”, p. 147.

Răspunderea penală este însoțită de despăgubiri convenite familiei celui ucis, pentru cheltuielile antrenate de săvârșirea crimei, ca și pentru fapta în sine⁹⁴. Așadar, *Îndreptarea Legii* impune criminalului, ca și hoțului, o dublă *certare*, corporală și pecuniară, ultima echivalând cu împlinirea pagubei produse.

În practica juridică a secolului al XVII-lea, îi regăsim pe robi în această speță în ipostaza de infractori, dar și în cea de victime, printre păgubiții sau vătămătorii lor putându-se număra stăpânii ori alte persoane provenind din categorii sociale diverse.

Documentele care pomenesc **crime săvârșite de țigani** prezintă situații distincte din punct de vedere al statutului social al victimei. Dacă victima este om liber, țiganul trebuie să plătească cu viața pentru fapta sa, fiind „*osândit de pieire*”. Această manieră de a-și ispăși vina este prevăzută pentru Oprea, țigan de moștenire al lui Răduțu, fiindcă a omorât un om în bătaie⁹⁵, ca și pentru Necula, copilul de țigan al popii Manea și al fraților săi, care a ucis pe femeia lui Petru lăcătușul⁹⁶. Uciderea de către rob a unui țăran dependent pare să genereze aceleași efecte sub raport penal. Țiganul Pascu care „*s-a sculat și a înjunghiat și a ucis pe un vecin al lui Udrea clucerul Doicescu*” devine, de asemenea, responsabil pentru crimă, cuvenindu-i-se una dintre cele mai dure pedepse: „*a căzut la pierzanie, să-l spânzure sau să-l ducă la ocnă*”⁹⁷.

Bineînțeles că în niciuna dintre aceste împrejurări nu s-a ajuns la executarea pedepsei indicate deopotrivă de cutumă și de pravilă, fiindcă menționarea în scris a delictelor reprezintă o consecință a înțelegerii dintre părți, care optează pentru răscumpărarea vinii în locul uciderii vinovatului. Oprea, țiganul lui Răduțu, este plătit „*de ștreang*” de către soția acestuia, jupanița Calea, cu banii obținuți din vânzarea unei părți de zestre, iar pentru salvarea de la moarte a țiganului Pascu intervine egumenul mănăstirii Vaideei, care „*a dat pentru capul lui 20 de ughi bani gata ... ca să fie un țigan și un rob al sfintei mănăstiri mai sus-numită*”.

Posibilitatea convertirii pedepsei capitale, aplicate țiganului rob, într-una pecuniară, suportată de stăpân, este expusă sub formă de alternativă cu ocazia consemnării faptei copilului de țigan Necula, ucigașul soției lui Pătru lăcătușul: „*au căzut să se omoară țiganul sau să dea deșugubină*”. Ca și în exemplele anterioare,

⁹⁴ „*Uciğătoriu, încă fără de ce-l vor pedepsi cu moarte, iaste datoriu încă să și plătească rudelor celui ucis toate cheltuielile ce-au făcut, cât au dat la vraci și alte ce să vor fi păgubit pe ranele lui. Și încă mai iaste datoriu să plătească moartea, rudelor, ce să zice să plătească pre zi câteva zile înainte, pe cât va fi voia judecătoriuului. Dreptatea arată cât ar fi trăit acel mort în lume. Și încă iaste datoriu să hrănească și coconii celui mort și încă și pre ceialalți oameni ce va avea, carii i-au fost el hrănind până au fost viu*”; *Îndreptarea Legii 1652*, glava 243, zaceala 14, p. 237.

⁹⁵ DIR, B, veacul XVII, vol. III 1616–1620, București, 1951, p. 416, doc. 377, 1619 septembrie 12.

⁹⁶ DRH, B, vol. XXXVII, p. 150–151, doc. 172, 1652 mai 17; *ibidem*, vol. XXXVIII 1653, ed. Oana Rizescu, Marcel-Dumitru Ciucă, Florina Manuela Constantin, Andreea Iancu, București, 2008, doc. 49, 1653 februarie 18.

⁹⁷ *Ibidem*, vol. XXXV, p. 47, doc. 27, 1650 ianuarie 13.

se recurge la principiul compoziției, plata amenzii pentru moarte de om (*deșugubina*) fiind făcută tot de un terț, în cazul de față Radu Mihalcea mare comis, deoarece stăpânii lui Necula țiganul, popa Manea și frații săi, nu aveau cei 40 de ughi pentru a-și răscumpăra robul⁹⁸.

Menționarea dușegubinei⁹⁹ ca modalitate de răscumpărare a capului semnifică intervenția statului în administrarea infracțiunii și a compoziției, deoarece gloaba se plătește la dregător. Faptul că omuciderea este privită ca delict public și nu privat ține de evoluția dreptului penal obișnuielnic care, sub presiunea domniei¹⁰⁰, ajunge să considere că infracțiunile contra particularilor nu interesează doar părțile, ci tulbură și ordinea publică¹⁰¹. De aceea compoziția, învoiala dintre vinovat și victimă sau rudele victimei, se încheie întotdeauna cu știrea sau cu mijlocirea dregătorului domnesc, iar pentru salvarea de pedeapsa cu moartea este necesar consimțământul domnului¹⁰². Odată admisă compoziția, o parte însemnată a ei se cuvine autorității publice, sub forma unei pedepse materiale, gloaba¹⁰³, vizibilă documentar, spre deosebire de acea parte convenită victimei, care este ignorată de aceleași documente.

Ca și în cazul furtului, robul răspunde penal pentru fapta lui, dar nu poate răspunde și material, eventuala plată a capului rămânând pe seama stăpânului. Indiferent de sancțiunea omuciderii, acesta din urmă este oricum afectat de fapta comisă de robul său. Prin executarea pedepsei capitale, pierde un om din inventarul moșiei, iar prin compoziție, fie își salvează țiganul de la moarte, dar plătește răscumpărarea capului, fie refuză plata, dar renunță la țigan în favoarea altei persoane dispuse să-și asume responsabilitățile bănești ale delictului.

Zapisul din 28 iulie 1688 prezintă situația în care **victima fiind tot un țigan rob**, pentru țiganul vinovat de omor nu este prevăzută niciun fel de pedeapsă corporală, ceea ce ar însemna că în practica juridică el nu este vinovat penal. De vreme ce, în alte împrejurări, robii sunt responsabili penal de faptele lor, în acest caz, lipsa sancțiunii, deci a vinii se poate datora statutului inferior al victimei sau condiției specifice a producerii crimei, lipsa premeditării. Cuprinsul zapisului fixează conjunctura infracțiunii: „*întâmplându-se de s-au sfădit niști țigani*”, apoi relatează urmările certe iscate între țiganii lui Neagu, fiul lui Măinea căpitan, și cei ai mănăstirii Căldărușani: „*fostu-s-au întâmplat primejdie unui țigan al nostru de au lovit pre un țigan al mănăstirii în cap și dintr-acéia i se-au întâmplat acelui țigan de au murit, ... deci ne-am tocmit de a noastră bunăvoie ca să-i dau țigan de*

⁹⁸ *Ibidem*, vol. XXXVII, p. 150–151, doc. 172, 1652 mai 17; reluarea faptelor și întărirea copilului de țigan Necula în stăpânirea marelui comis Radu Mihalcea este făcută în hrisovul din 18 februarie 1653. *Ibidem*, vol. XXXVIII, doc. 49.

⁹⁹ Pentru evoluția semantică a acestui termen, v. *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, p. 180, sub vocea *dușegubină*.

¹⁰⁰ *Istoria dreptului românesc*, partea I, vol. I, p. 433.

¹⁰¹ Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 40–41.

¹⁰² *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, p. 117–118, sub vocea *compoziție*.

¹⁰³ Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 41.

*potriva țiganului mănăstirii Căldărușani și am făcut cum am putut și am dat un țigan tânăr ...*¹⁰⁴. Stăpânul ucigașului rămâne singurul răspunzător, fiind obligat să-l despăgubească pe celălalt stăpân printr-un schimb echivalent, așa încât cazul se mută în totalitate în zona dreptului civil. Oare desconsiderarea dreptului la viață al unui rob nu este sancționată penal de obiceiul juridic?

Cu acest caz în care și vătămătorul și partea vătămată sunt țigani, transferăm investigația în zona infracțiunilor comise împotriva robilor. Coroborând puținele situații dezvăluite de documente, se creează impresia că pentru persoanele care omorau robi țigani, indiferent de starea socială căreia îi aparțineau, țigan rob¹⁰⁵, țigan liber, globnic¹⁰⁶, om liber¹⁰⁷, boier¹⁰⁸, nu este prevăzută nicio sancțiune pentru greșeala de a fi luat viața unui om, singura daună de îndreptat fiind față de stăpânul robului, care trebuia despăgubit. Modul de abordare și de sancționare a delictelor de asemenea natură demonstrează că, în aceste împrejurări, robul este perceput ca bun și nu ca persoană. Pe de altă parte, repararea daunei doar la nivel privat, prin înțelegerea părților implicate, fără intervenția statului, presupune că uciderea unui rob nu este considerată infracțiune publică. Dacă ar fi existat vreo sentință inițială, de condamnare la moarte a celui vinovat, rezolvată prin schimb în urma compoziției, este de neînțeles de ce sursele de care dispunem, referitoare la uciderea de robi, trec cu vederea această etapă juridică. Nu poate intra în discuție nici tratamentul diferențiat aplicat victimei, ca efect al rolului de circumstanță atenuantă jucat de statutul social al făptașului, decât, eventual, într-unul din cele patru cazuri, acela în care sunt implicați fiii armașului Nicola. Așadar, documentele analizate aici ne îndreptățesc să ne întrebăm dacă practica juridică degreveză pe cel care săvârșește o crimă împotriva unui rob, de acea *certare asupra trupului*, pentru „răutatea” faptei în sine, generând astfel discriminarea victimei în materie de omor.

Este adevărat că și pentru robii ucigași se accepta înlocuirea pedepsei cu moartea printr-o simplă răscumpărare materială, conform specificului justiției penale medievale care, după dovedirea vinovăției, își definea ca principală problemă de rezolvat recuperarea pagubelor și despăgubirea victimelor și nu îndreptarea morală a inculpatului și a societății¹⁰⁹. Totuși, enunțarea unei pedepse iminente, spânzurătoarea, echivala cu recunoașterea vinii și nevoia de sancționare a ei, chiar dacă se opta, în cele din urmă, pentru principiul compoziției.

¹⁰⁴ George Potra, *op. cit.*, p. 264–265, doc. 82.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ DRH, B, vol. XXXVII, p. 91, doc. 107, 1652 martie 28.

¹⁰⁷ *Ibidem*, vol. XXIII 1630–1632, ed. Damaschin Mioc, București, 1969, p. 313, doc. 190, 1630 decembrie 13.

¹⁰⁸ *Ibidem*, vol. XXI 1626–1627, ed. Damaschin Mioc, București, 1965, p. 432, doc. 264, <1627 septembrie 1 – 1628 august 31> 7136.

¹⁰⁹ Finalitatea corectivă, educativă a pedepselor este specifică abia dreptului modern (*Istoria dreptului românesc*, partea I, vol. I, p. 434).

Aflându-ne în sfera ipotezelor, impuse de neajunsurile surselor, vom evidenția acum observații metodologice, valabile pentru întregul nostru demers legat de practica juridică în materie de furt și omor. Nu trebuie scăpat din vedere faptul că documentele nu înregistrează cazurile de infracțiuni pasibile de pedeapsa capitală, consemnând în scris doar pe acelea care preferă evitarea pedepsei cu moartea, în vreme ce situațiile în care, probabil, sancțiunea a fost dusă la bun sfârșit ne rămân necunoscute¹¹⁰. De asemenea, în condițiile date de particularitatea izvoarelor perioadei cercetate, este știut că aprecierea câtorva cazuri concrete ca fiind ilustrative pentru practica obișnuită, predominantă și nu pentru excepția de la regulă are întotdeauna riscurile ei.

Întorcându-ne la surse, aflăm că obligația materială a ucigașului unui rob față de stăpânul acestuia este executată fie prin achitarea unei sume de bani, fie printr-un schimb echivalent, asemănător celui pe care-l impunea „căsătoria” robilor cu stăpâni diferiți. Feciorii armașului Nicola, Ciona și Gheorghie, ucigând o țigancă a mănăstirii Tismana, au venit la egumenul Theofil, „*de am tocmis și am dat o țigancă, pri nome Poba*”¹¹¹, însă Nan, nepotul lui Nan logofăt, neavând 5 000 de aspri cu care să-i plătească lui Leca spătar țiganul pe care „*l-a bătut ... de a murit*”, și-a vândut libertatea și ocina, devenind rumân al păgubitului¹¹².

Soluționarea pe cale civilă a crimelor împotriva robilor țigani, prin înlocuirea bunului pierdut cu altul, este o procedură folosită și de către Matei Basarab, ocazionată de fapta lui Vreameș, globnic pe țigănia domnească, care „*au arsu la foc cu o căldare <un copil de țigan> și au murit*”. Judecata domnului, care dă vătafului de aprozi Neagu, stăpânul copilului ucis, pe Florea, „*copil de țigan a lui Vreameș, să fie țigan pentru țigan*”¹¹³, poate fi un semn al receptării și de către domnie a unei practici juridice consacrate.

Un caz în care robii țigani sunt chiar victima stăpânului este pomenit de documentul din 15 iulie 1634, foarte util pentru reconstituirea unor episoade din viața Maricăi din Albești, fata marelui ban Mihalcea Caragea, călugărită la mănăstirea Viforâta sub numele de Magdalina. În timpul celei de-a doua domnii a lui Radu Mihnea, boieroica „*a ucis doi copii de țigan, de au murit de mâinile ei*”, iar reacția domnului este neobișnuită pentru obiceiul vremii. El își trimite slujitorii

¹¹⁰ V. mai sus explicația pentru aceasta. În studiul său referitor la robia țiganilor din Moldova, N. Grigoraș (*Robia în Moldova. De la întemeierea statului până la mijlocul secolului al XVIII-lea, II*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»”, V, 1968, p. 45) aprecia că robii condamnați la moarte erau executați „în foarte rare cazuri”, deoarece o sancțiune de acest tip nu era în interesul stăpânilor, mai ales că infracțiunile ce presupuneau pedeapsa capitală sau pedepse privative de libertate erau destul de numeroase.

¹¹¹ DRH, B, vol. XXI, p. 432, doc. 264, <1627 septembrie 1 – 1628 august 31> 7136.

¹¹² *Ibidem*, vol. XXIII, p. 313, doc. 190, 1630 decembrie 13. „*Iar apoi, Nan, cu altceva n-a avut cu ce să plătească pe acel țigan al lui Leca spătar, ci a făcut zapis de la mâna lui pentru 5 000 aspri și a pus zi la Sfântul Ilie Proorocul ca să plătească pe acel țigan*”.

¹¹³ *Ibidem*, vol. XXXVII, p. 91, doc. 107, 1652 martie 28.

să o aducă la divan pe împricinată, care „a stat să piară pentru moartea acelor doi copii de țigan”, și, în ciuda achitării de către aceasta a „dușegubinei depline”, domnul refuză aplicarea principiului compoziției, și „tot a stat Radul voievod să facă Maricăi moarte”¹¹⁴. Atitudinea domnului nu este, de această dată, în conformitate cu obiceiul, ci cu pravila, care prevedea ca regulă generală pentru „uciderei” pedeapsa cu moartea: „Pedeapsa ucigătorului nu iaste alta fără numai moartea ... De-ar fi neștine boiaren sau de-ar fi fâmeae, nemică nu se va folosi cu aceaia să poată scăpa de pedeapsa uciderii, ce tot se va pedepsi boiarenul și muiarea, deaca vor face ucidere, ca și fieșcine de în cei mai proști oameni”¹¹⁵. Apelul la lege este o situație atipică ce nu poate fi generalizată, ci tratată doar ca un caz particular, cu atât mai mult cu cât se explică prin implicațiile economice și politice ale încurcatelor afaceri funciare ce o au ca protagonistă pe Marica din Albești¹¹⁶. Este evident că diferența de abordare juridică a domnului este determinată de o perspectivă nouă asupra făptașului și nu asupra victimei, care oricum nu intră în discuție. Justiția domnească rămâne „oarbă” la calitatea de rob a victimelor, la vârsta acestora¹¹⁷, fiind preocupată doar să aplice nediscriminat legea în cazul făptașului, ignorând circumstanțe atenuante îngăduite chiar de pravilă, precum poziția socială, „boieria, ruda cea aleasă”¹¹⁸ sau sexul, „slăbiciunea firei”¹¹⁹. În condițiile în care miza conflictului între Marica din Albești și domnie era cu totul alta, pricina uciderii țiganilor, ce servise o vreme ca instrument împotriva boieroaicei, este abandonată de textul documentului, în favoarea anchetei inițiate de Matei Basarab, prin care se dovedise nevinovăția logofătului Stanciul Ceparul¹²⁰, acuzat pe nedrept de furt de către Marica. Este sigur, totuși, că nici de această dată nu s-a ajuns la pedepsirea persoanei care omorâse robi țigani, Marica continuându-și viața la mănăstirea Viforâta, unde s-a tuns în călugărie după pierderea procesului din iulie 1634. De altfel, nu se cunosc situații în care boierului care și-a ucis robul să i se fi aplicat pedeapsa stipulată de pravilă¹²¹, mai ales că însuși faptul de a se fi pronunțat o astfel

¹¹⁴ *Ibidem*, vol. XXIV, p. 438, doc. 330, 1634 iulie 15.

¹¹⁵ *Îndreptarea Legii 1652*, glava 243, zacealele 1, 2, p. 235.

¹¹⁶ V. pe larg cazul Maricăi din Albești, biografia sa, implicarea în diverse litigii patrimoniale, la Violeta Barbu, *De bono coniugali. O istorie a familiei din Țara Românească în secolul al XVII-lea*, București, 2003, p. 126–130.

¹¹⁷ Conform pravilei, vârsta fragedă a victimei constituie o circumstanță agravantă a omuciderii: „Cela ce va ucide cocon micșor, acela se va pedepsi mai cu rea moarte decât cela ce ar fi ucis bărbat deplin” (*Îndreptarea Legii 1652*, glava 243, zaceala 4, p. 235).

¹¹⁸ *Ibidem*, glava 367, zaceala 1, p. 345.

¹¹⁹ *Ibidem*, glava 364, zaceala 1, p. 343.

¹²⁰ Preocupată de lupta pentru avere, ca și de răzbunare, Marica din Albești îl acuzase pe Stanciul Ceparul logofăt, poate cel care o pârâse la domn de uciderea copiilor de țigan, că ar ascunde 1 500 ughi de aur, bani ce aparținuseră doamnei Marghita, mama fostului domn al Țării Românești, Gavrilă Movilă. Considerat inițial vinovat, logofătul fusese nevoit să vândă acuzatoarei sale două sate, pentru a acoperi suma cerută de domn (Violeta Barbu, *op. cit.*, p. 128).

¹²¹ Viorel Achim, *op. cit.*, p. 41.

de pedeapsă, ce respecta litera legii în locul obiceiului juridic, chiar fără a fi fost dusă la îndeplinire, reprezintă un caz excepțional¹²².

INFRAȚIUNI CONTRA RELIGIEI ȘI MORALEI

Pentru ca o infracțiune să poată fi catalogată drept **răpire**, trebuia să îndeplinească două condiții: luarea cu forța a fetei sau a femeii de la casa ei și violul. Prima condiție reprezintă specificul răpirii, care vine să o diferențieze de altă infracțiune, siluirea. *„Răpitura cea adevărată se cade să aibă aceaste doao seamne: întâi să rădice muiarea de într-un loc să o ducă într-alt loc; a doa să-i facă silă spre cinstea ei. Iară de va lipsi una de într-aceaste doao lucruri, atunce nu iaste răpirea deplină”*¹²³. Pedepșa cuvenită răpitorului și violatorului (siluitorului) nu este asemănătoare, ceea ce dovedește că pravila percepe în mod diferit gravitatea celor două tipuri de infracțiuni, considerând, de fapt, ridicarea femeii din casa în care locuiește ca pe o circumstanță agravantă a violului. Pedepșa obișnuită în caz de răpire *„iaste numai moartea”*¹²⁴, în vreme ce siluirea este sancționată în general după voia judecătorului. Printre situațiile în care acesta din urmă nu trebuie să opteze pentru pedeapsa capitală se numără și lipsa circumstanței specifice răpirii: *„Oarecând nu se va certa cu moarte cela ce va face silă vreuniia, numai atunce când nu o va muta de în casa ei sau de în casa părinților ei într-alt loc”*¹²⁵.

Referindu-ne strict la răpire, o diferențiere socială la nivelul penalității se produce atunci când făptașul este rob, năemit sau slugă: *„Oricare rob sau năemit sau slugoiu, de va răpi vreo fâmeae, acela nu se va certa numai cu moarte, ce încă-l vor și arde în foc”*¹²⁶. Regula generală, care cumula moartea, ca pedeapsă corporală, cu pedeapsa materială, pierderea bucatelor¹²⁷, capătă o nuanță specială doar pentru cele trei categorii sociale amintite, printr-o suplimentare a pedepsei cu durerea fizică asociată morții.

În schimb, aflată în postura de victimă, roaba este egală în drepturi cu aproape oricare altă persoană de sex feminin, fiind deopotrivă apărată de lege: *„Certarea răpitorilor iaste nu numai spre cela ce răpeaște fată cucoană, ce încă și spre cela ce răpeaște muiare cu bărbat, sau și despărțită de bărbat, sau văduo, sau roabă, sau fată de suflet, veri bogată, veri săracă, veri cinstită, veri fără cinste”*¹²⁸,

¹²² *Istoria dreptului românesc*, partea I, vol. I, p. 439, se bazează pe acest unic caz pentru a afirma că „Uciderea unui rob era crimă: robul era socotit om, nu lucru”.

¹²³ *Îndreptarea Legii 1652*, glava 259, zaceala 29, p. 261.

¹²⁴ *Ibidem*, zaceala 2, p. 259.

¹²⁵ *Ibidem*, glava 252, zaceala 6, p. 253.

¹²⁶ *Ibidem*, glava 259, zaceala 13, p. 260.

¹²⁷ *„Cela ce va răpi pe vreo muiare, acela nu se va certa numai cu moarte, ce încă-ș va piarde și bucatele, că le va da judecătoriu muerii ceii răpitate ...”*; *ibidem*, zaceala 3, p. 259.

¹²⁸ În această privință, pravila se contrazice odată cu precizarea din cadrul glavei 260, zaceala 1: *„Nu se va certa ca un răpitoriu cela ce va răpi pe vreo muiare curvă, ce să va certa după voia judecătoriu”*; *ibidem*, p. 263.

tot într-un chip și cu o certare se vor certa”¹²⁹. Dând citire unui alt paragraf al glavei „Pentru răpiri”, se constată că această enumerare a posibilelor categorii de victime nu este totuși exhaustivă, excepție făcând fetele marilor boieri. Agresorii lor sunt susceptibili de un tratament mai aspru decât în general, asemănător celui pentru infracțiunile agravate de folosirea armelor și a complicilor¹³⁰, așa încât și de această dată se respectă principiul inegalității incriminării, pe criterii sociale.

Pentru **siluire**, judecătorul are marea libertate de a alege pedeapsa potrivită fiecărui caz în parte, în condițiile în care „*pravilele împărătești*” nu sunt unanime în a recomanda aceeași sancțiune pentru această vină: „*Un fel de pravile zic să se cearte după voia judecătorului; altele zic să-i trimiță la ocnă, altele zic să li se facă moarte.*”¹³¹ Moartea este prevăzută în mod expres doar în câteva împrejurări: pentru recidivă¹³², pentru săvârșirea violului cu duritate deosebită, cu arme și cu complici¹³³, pentru imoralitate față de purtătoarele de rasă (*ierosilie*)¹³⁴ și pentru cazul în care robul, năemitul sau sluga se fac vinovați față de fata stăpânului („*Robul sau năemitul sau sluga, de va face silă featei stăpânu-său, atunce să-l arză în foc de viu*”¹³⁵). Ca și pentru celălalt tip de vină, răpirea, se constată că pedeapsa cea mai crudă cu putință le revine aceluiași trei categorii ale societății, incluzându-i și pe robi. Există însă o deosebire, care determină un tratament mai îngăduitor pentru robii, slugile și năemiții siluitori decât pentru cei răpitori, în concordanță cu logica prin care răpirea este o infracțiune mai gravă decât siluirea. Deși mediul din care trebuie să provină făptașii rămâne același, robul sau năemitul sau sluga, pentru a ne încadra în această speță, sancționată prin arderea de viu, se limitează sfera posibilelor victime doar la fata stăpânului. Rezultă astfel că cele mai grave fapte penale de care se poate face vinovat robul sunt cele care afectează persoana și familia stăpânului său, în virtutea legăturii personale, de servitute, cu acesta.

Dacă relația intimă ar primi asentimentul fetei stăpânului, culpa ar înceta să mai fie siluire și ar atrage după sine moartea ambilor implicați: „*iară de va fi fost cu voia featei, atunce să-i facă moarte și ei*”¹³⁶. Soluția prevăzută pentru pedepsirea unei

¹²⁹ *Ibidem*, glava 259, zaceala 12, p. 260.

¹³⁰ „*Mai mare iaste răpirea când va fi cu soții multe și cu multe feluri de arme și căce să răpeaște fată de mare boiaren, și atunce judecătoriuul va certa mai mult de cum ar fi răpirea mai mică*”; *ibidem*, zaceala 25, p. 260.

¹³¹ *Ibidem*, glava 252, zaceala 9, p. 253.

¹³² „*Cela ce să va fi pedepsit o dată sau de doao ori după cum va fi fost voia judecătoriuului și el nu se va fi pocăit, ce iară va fi făcut silă și alțiia, atunce se va certa cu moarte*”; *ibidem*, zaceala 16, p. 254.

¹³³ „*Cela ce va face silă vreunii feate sau vreunii mueri văduo și de va fi cu arme și cu soții, aceluia să i se facă moarte; iară de va fi fost fără arme, atunci să se cearte după cum va socoti judecătoriuul*”; *ibidem*, zaceala 5, p. 253.

¹³⁴ „*Cela ce să va împreuna trupeaște cu călugăriță, acela altă certare nu pot să-i mai dea, fără numai o moarte și să i se ia tot ce va avea, să se dea mănăstirii de unde iaste călugăriță*”; *ibidem*, glava 258, zaceala 4, p. 258.

¹³⁵ *Ibidem*, glava 252, zaceala 4, p. 253.

¹³⁶ *Ibidem*.

reprezentante a categoriei privilegiate a societății este extrem de drastică, în condițiile în care relațiile sexuale în afara căsătoriei (*curvia*) sunt sancționate în general canonic¹³⁷, iar sancțiunea maximă, moartea, survine numai pentru culpabilități foarte grave, cum ar fi relațiile sexuale nefirești – sodomie, zoofilie¹³⁸ – și cele dintre anumite categorii de persoane înrudite – „*mestecarea de sânge*”¹³⁹ (incestul). De data aceasta, vina întreținerii unei relații sexuale extraconjugale este însoțită și agravată de o altă vină, ignorarea ierarhiilor sociale, „amestecul” social, legăturile intime dintre stăpână și rob fiind interpretate de pravilă ca un prejudiciu de neiertat adus ordinii și moralei vremii. În aceeași logică se înscrie și includerea în rândul impedimentelor de căsătorie a unui criteriu de natură socială: „*Nici robii nu vor putea să ia pre stăpânele lor, ca să nu zică că mai nainte au fost îmblat cu dânsle*”¹⁴⁰.

În rândul infracțiunilor îndreptate împotriva bunelor moravuri intră și **proxenetismul** (*votria*), pentru care *Îndreptarea Legii* oferă mai multe variante de sancțiuni, dintre cele mai severe¹⁴¹, după ce evaluează că „*greșala supuioriului iaste mai rea decât greșala preacurviei*”¹⁴². Glavele în care sunt expuse fațetele votriei și penalizarea acestora acordă un loc privilegiat ideii de onoare, cu cele două ipostaze ale ei: aceea a victimelor, onoare compromisă, care trebuie refăcută, recuperată și aceea a făptașilor, onoare care, dimpotrivă, trebuie distrusă. Astfel, pedeapsa propriu-zisă a proxenetului era completată de una accesorie, „*rămânerea fără de cinste, ce să zice de ocară și de rușinea ceștii lumi și de-acia n-are nice o credință nice într-un loc*”¹⁴³, adică discreditarea în fața comunității, pierderea onoarei urmată de anumite incapacități. Chiar printre modalitățile principale de sancțiune este enumerată și posibilitatea ca pe vinovat „*să-l poarte pre ulițe cu pialea goală și să-l bată*”¹⁴⁴, așa încât povara rușinii suferite în spațiul public să dea consistență unei pedepse corporale mai lejere, bătaia.

Preocuparea pentru îndreptarea daunelor morale provocate de proxenetism devine vizibilă și în situația în care roaba este supusă exploatării sexuale de către stăpânul său. Infractorul poate evita trimiterea la ocnă dacă ajută la spălarea rușinii fetei, prin găsirea cât mai rapidă a unui soț pentru aceasta. Achitându-se de reparațiile

¹³⁷ *Ibidem*, glava 240, p. 234; glava 329, p. 302.

¹³⁸ *Ibidem*, glava 333, zaceala 1, p. 304; acestea două sunt cele mai aspru pedepsite, atât laic, cât și canonic, moartea fiind urmată de arderea trupurilor (*ibidem*, zaceala 2, p. 304 – pentru sodomie; glava 334, zaceala 1, p. 306 – pentru zoofilie).

¹³⁹ *Ibidem*, zaceala 1, p. 304; glava 211, p. 216–218.

¹⁴⁰ *Ibidem*, glava 199, p. 210.

¹⁴¹ Opțiunile erau: pedeapsa capitală, executată în anumite situații prin decapitare; privarea de libertate, prin trimiterea la ocnă, uneori pe viață; bătaia și purtarea pe ulițe în pielea goală. Se adaugă o variantă mai îngăduitoare, precum „*zic alte pravile, să gonească pre votru și să-l scoată dentr-acel oraș sau sat, unde va fi făcând votriia*”. Oricare ar fi fost aleasă dintre acestea, trebuia cumulată cu o pedeapsă accesorie, degradarea civică (*ibidem*, glava 127, zacealele 2–7, p. 149).

¹⁴² *Ibidem*, zaceala 1, p. 149.

¹⁴³ *Ibidem*, zaceala 5, p. 149.

¹⁴⁴ *Ibidem*, zaceala 4, p. 149.

morale, stăpânul este tratat cu îngăduință de către lege, în mod distinct, raportat la dispozițiile generale, fiind absolvit și de pedeapsa propriu-zisă și de cea menită să-l dezonoreze. Singura formă reală de ispășire a vinii sale constă în pierderea dreptului de stăpânire asupra roabei, asemănătoare decăderii din drepturile părintești a tatălui care-și îndeamnă fiica la fapte imorale¹⁴⁵ („*Cela ce-ș va da roaba să se dezmiarde neștine cu dânsa pentru dobânda, acela-și piarde putearea ce are asupra roabei și rămâne roaba slobodă; și mai vârtos judecătoriu să-l grăbească să o mărite, iară de nu o va mărita cum mai curând, atunce să-l pedepsească pre stăpân cu ocna.*”¹⁴⁶). Această soluție la care apelează *Îndreptarea Legii* pentru a pedepsi pe stăpânul care greșește față de roaba sa corespunde principiului potrivit căruia, în general, boieria funcționează ca circumstanță atenuantă, dar vine în contradicție tocmai cu dispoziția excepțională prin care faptele rușinoase (și în mod expres votria) trebuie pedepsite mai aspru atunci când sunt săvârșite de boieri, fiindcă ei reprezintă „*ruda cea aleasă, boierii*”¹⁴⁷ și de la ei se pretinde o conduită pe măsura rangului: „*Greșalele care fac rușine boierii boierilor, atunce mai mult se ceartă boierii decât cei mai mici și oameni mai de jos; cum se-ar zice, la greșala votriei, se va certa mai mult boiarenul decât cel mai micșor*”¹⁴⁸.

SUDALMA

Ultimul tip de infracțiune, contra onoarei, care prilejuiește pravilei de la Târgoviște menționarea robilor, este sudalma, o injurie prin fapte sau vorbe. Aceasta se pedepsește doar dacă este nejustificată¹⁴⁹, sancțiunea fiind stabilită de către judecător, în funcție de gravitatea injuriei, locul săvârșirii, persoana căreia i se adresează („*obrazul suduii*”). Dacă este îndreptată împotriva robului *fără de vină*, sudalma necesită o sancțiune, lăsată la libera apreciere a judecătorului, doar dacă îl afectează și pe stăpânul robului. Din textul reglementării reiese că robul nu are capacitatea juridică de a depune plângere penală, el fiind reprezentat de stăpânul său care pune în mișcare acțiunea penală („*Sudalma robului iaste sudalmă stăpânului-său. Drept aceaia poate stăpânul robului despre partea lui, să facă pâră la judecătoriu pentru sudalma robului său, măcar de-ar fi cât de micșoară sudalma.*”¹⁵⁰), tot așa cum pentru injuriile adresate unui nevârstnic, tatăl acestuia este cel care trebuie să se prezinte în justiție¹⁵¹. Continuând lectura paragrafului, se

¹⁴⁵ *Ibidem*, glava 130, zaceala 1, p. 152.

¹⁴⁶ *Ibidem*, glava 128, zaceala 3, p. 150.

¹⁴⁷ *Ibidem*, glava 367, zaceala 1, p. 345.

¹⁴⁸ *Ibidem*, zaceala 5, p. 345.

¹⁴⁹ „*Când va sudui neștine pre altul pe dreptate și pentru căce i se cade să-l suduiască ca pe un vinovat, atunce acela nu se va certa; iară de-l va sudui fără de vină, atunce ca un suduitoriu se va pedepsi, măcară de-ar fi cum zice suduitoriu, adevărat.*”; *ibidem*, glava 108, zaceala 6, p. 135–136.

¹⁵⁰ *Ibidem*, glava 109, zaceala 5, p. 136.

¹⁵¹ „*Sudalma ce va sudui neștine pre cocon mic, aceaia se socotește c-au suduit pre tată-său. Drept aceaia poate tată-său să meargă la judecătoriu să se plângă, măcar de nu l-ar mâna fiu-său, ce numai ca pentru să se cearte cela ce va fi suduit pre fiu-său.*”; *ibidem*, glava 109, zaceala 1, p. 136.

observă că, de fapt, stăpânul solicită dreptate doar dacă se simte lezat el însuși: „Și acesta se socotește cându-l va sudui în pizma stăpânu-său, pentru să-i facă lui rușine; iară de va fi suduit pre rob pentru vina lui și nu se va atinge nimica de stăpân, atunce nu se va pedepsi nice unul, nice altul”¹⁵².

*

Dreptul obișnuielnic, ca sistem de drept diferit de cel pozitiv, receptat la mijlocul secolului al XVII-lea, reprezintă ansamblul cutumelor larg împărtășite de actorii sociali în urma unor practici de durată. Este un sistem juridic complet, fundamental și independent de orice confirmare sau autorizare venind din partea dreptului scris¹⁵³. „Obiceiul țiganilor”, parte componentă a acestui sistem, prinde contur treptat, drept creație a societății, începând cu momentul sosirii țiganilor la nord de Dunăre (în cea de a doua jumătate a secolului al XIV-lea). Tipărirea primului cod de legi valah, *Îndreptarea Legii* (1652), survine așadar într-o perioadă în care dreptul cutumiar al țiganilor (în majoritate împărtășind condiția socială de robi) se cristalizase și se afla deja în uz, anumite elemente ale sale fiind cunoscute și confirmate și de către domnie.

Comparând „obiceiul țiganilor” cu ceea ce am putea numi printr-un termen exogen „dreptul scris al robilor”, așa cum se conturează el în *Îndreptarea Legii*, observăm cum cadrul normativ al pravilei este asemănător, în ansamblu, practicii juridice consacrate. În virtutea faptului că ambele sisteme de drept se referă la aceeași stare de dependență personală, robia, fie ea de tip bizantin, cea descrisă de pravilă, fie de tip autohton, robia țiganilor, este normal ca esența ei să rămână neschimbată. Absența libertății, a voinței individului, obediența față de stăpân, relația de subordonare extinsă în spațiul familial, capacitatea juridică limitată, tratamentul mai sever uneori în cazul delictelor penale, coroborate cu responsabilitatea față de propriile acte, pentru care trebuie să plătească penal, și dreptul la viață¹⁵⁴, toate aceste trăsături alcătuiesc specificul statutului juridic al robilor care oscilează între condiția de bun aflat în stăpânire și cea de persoană, prima rămânând precumpănitoare.

Pe de altă parte, obiceiul este inovator, se adaptează în permanență realităților și nevoilor societății, creând nota de specificitate a robiei țiganilor din Țara Românească. Urmărind doar echivalentul acelor aspecte aduse în discuție de

¹⁵² *Ibidem*, zaceala 5, p. 136.

¹⁵³ V. Al. Georgescu, *La place de la coutume*, p. 559–560.

¹⁵⁴ Pravila recunoaște robilor dreptul la viață, la legitima apărare atunci când existența lor este pusă în pericol de loviturile abuzive ale stăpânului: „Însă de să va afla că acei mai mari trec peste măsură și-și es di în obiceae, de-i bat de-a pururea și foarte cumplit și vine lucrul de stă în cumpănă de moarte să și-i ucigă de tot ... atunce cei mai mici vor putea sta împotriva celor mai mari, și de să va tâmpla vreuna ca aceia, atunce pot să-i ucigă și de tot și să n-aibă nici o certare.”; *Îndreptarea Legii 1652*, glava 246, zaceala 14, p. 246.

Îndreptarea Legii, se remarcă drept inovații ale practicii juridice: obiceiul de a nu despărți cuplul de robi deja format, *legea hoților de cai*, gloaba de cai și dușegubina (care nu sunt caracteristice doar pentru *obiceiul țiganilor*) sau posibila discriminare penală a robului în postura de victimă. Așa cum recomandă codul de legi de la 1652, dubla *certare* a hoțului, ca și a criminalului, *în bucate și asupra trupului*, este valabilă și în practică, însă noutatea apare în cazul compoziției. Componenta privată, inițială, a compoziției, tocmeala între părți și repararea daunelor doar la nivel particular, evoluează către o înțelegere în care imixtiunea statului, la nivel administrativ și material, capătă un rol tot mai însemnat. Intervenția unui terț (domnia) în gestionarea învoielii se manifestă în practică prin nevoia de mediere sau consimțământ dat pentru iertarea de pedeapsa cu moartea și mai ales prin perceperea unei amenzi – gloaba de cai, pentru furtul de cai, dușegubina, pentru omor. Evoluția este percepută și de pravilă, în contextul normării despăgubirilor pentru furt¹⁵⁵. Deși gloaba este prevăzută în *Îndreptarea Legii*, totuși apariția ei rămâne izolată în soluționarea delictelor penale, legea dând credit masiv pedepselor corporale, câteodată extrem de severe. În practică, diferă fundamental rolul compoziției în raport cu represiunea fizică, cea dintâi lărgindu-și sfera de aplicabilitate la nivelul categoriilor sociale și al tipurilor de infracțiuni. Inovația actorilor sociali duce la transformarea compoziției într-un principiu profitabil pentru domnie și, ca atare, extrem de frecvent aplicat, fiind preferat executării sancțiunii penale.

Judecând strict modul în care este reglementată robia de către pravila de la 1652, printr-o comparație cu codurile de legi valaha ale secolului fanariot și chiar cu starea de fapt din Țara Românească, reflectată de documentele vremii, se poate constata că *Îndreptarea Legii* nu este bine adaptată realităților secolului al XVII-lea atunci când vine vorba despre această stare socială. Dispozițiile sale nu acoperă decât o mică parte a posibilelor spețe care ar putea privi raporturile dintre țigani și autorități și, cu atât mai puțin, pe cele dintre țigani, în ciuda masivității codului de legi, a bunei reprezentări demografice a acestei categorii sociale și a problemelor pe care le generează relaționarea acestora cu ceilalți membri ai societății. Vocabularul se servește de termenii generici *stăpân* și *rob*, ignorând astfel diversitatea pe care o cunoaște masa robilor, împărțită între țigani boierești, mânăstirești, domnești, precum și problematica specifică fiecăreia. De asemenea, instituția robiei nu este abordată ca realitate socială separată, ci este integrată în sfera mai largă a relațiilor de subordonare de diverse tipuri: socială, domestică, familială, profesională. Tipurile de

¹⁵⁵ „*Certarea ce zicem să dea de doao ori prețul acelu lucru ce se-au luat fără de ispravă, iaste așa: cum se-ar zice, când nu va fi acel lucru de față, atunce să-l plătească îndoit, iară de va fi de față, atunce să-l dea înapoi și să dea și prețul cât va plăti acel lucru. Acest obicei au fost legiuit de legiuitorii cei bătrâni, iară în vremea de acmu, cești mai tineri se-au tocmit toți împreună ș-au schimbat acea tocmeală într-acesta chip: adică să dea numai lucrul ce-au luat, iară să-l cearte judecătorul după cum va fi voia lui, cum se-ar zice să-l globească, sau să-l închiză în temniță sau în gros, sau într-alt chip oricum-i va părea pe dreptate.*”; *ibidem*, glava 348, zaceala 37, p. 326–327.

servitute – *feciorul, robul, roaba, slujnica, năemitul, sluga* – nu sunt bine definite, individualizate, iar inechitatea socială a vechiului drept se verifică și prin faptul că legile sunt formulate din perspectiva stăpânului, cu grija de a asigura în primul rând privilegiile acestuia și apărarea drepturilor sale.

SLAVERY IN SEVENTEENTH CENTURY ROMANIAN LAW.
ÎNDREPTAREA LEGII (1652)

Abstract

Two main issues are addressed in the present paper: the regulation of slavery – an important institution in the medieval and pre-modern Wallachian society – by the first law of Wallachia, *Îndreptarea Legii* (Târgoviște, 1652), a nomocanon of Byzantine inspiration, and the fact that this law was not an only source, slavery in the area lying between the Danube and the Carpathians, at least in the second half of the fourteenth century, being mainly governed by the customary law, *obiceiul țiganilor*, a law system already crystallized and in use before the emergence of *Îndreptarea Legii*. An analysis is made of the relation between the legal framework and the customary law. Examples are given of the similarity between the norms stipulated in *Îndreptarea Legii* and the customary practice of slavery, with an explanation of the reasons for such similarities. The particularities of Roma slavery in Wallachia in comparison with other forms of personal servitude are also assessed.

